Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2008_Kongresna_1.pdf | DOST. 10/02/26 5.01

UDK 811.16'373.6
Metka Furlan
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša v Ljubljani

INTERNA IN EKSTERNA REKONSTRUKCIJA V SLOVANSKI ETIMOLOGIJI

Izmenična uporaba interne in eksterne rekonstrukcije je pri slovanski etimologiji nujna, saj bi bila brez stalnega dotoka informacij iz drugih neslovanskih indoevropskih jezikov etimologija omejenih razpoznavnih možnosti.

Alternating application of internal and external reconstruction is in Slavic etymology indispensal, because otherwise, that is without permanent addition of data from other non-Slavic Indo-European languages, Slavic etymology would be the etymology of much more limited possibilities of interpretations.

Ključne besede: etimologija, slovanska etimologija, primerjalno jezikoslovje, interna rekonstrukcija, eksterna rekonstrukcija, fitonim Betula, fitonim Asphodelus

Key words: etymology, Slavic etymology, comparative linguistics, internal reconstruction, external reconstruction, phytonym Betula, phytonym Asphodelus

1 Delovno območje slovanske etimologije

Slovansko etimologijo kot eno etimologij znotraj indoevropske jezikovne družine določa predmet obravnave, saj njena naloga ni etimološko pojasniti katero koli besedje, ampak besedje slovanskih jezikov. Jasno določen predmet obravnave ji določa ožje območje raziskovanja, ki je na začetku sicer vedno eden od slovanskih jezikov, v nadaljevanju pa praviloma vsi. Nasprotno pa v slovanski etimologiji širše delovno območje in število v obravnavo vključenih neslovanskih jezikov pri konkretnem etimološkem problemu nista predvidljiva in zato tudi vnaprej ne moreta biti določena. Cilj etimologije je odkriti in pojasniti formalni in semantični odnos med besedo in njenim besedotvornim predhodnikom etimonom potem, ko smo ugotovili njeno starost oziroma čas nastanka,[1] izrazni fond vsakega jezika pa predstavlja preplet različno starih leksikalnih prvin (neologističnih, izposojenih (adstrat + substrat) in podedovanih), zato **vprašanje etimološkega nastanka slovanskega izraznega fonda presega jezikovno območje z epitetom slovanski** enako kot vprašanje etimološkega nastanka npr. romanskega izraznega fonda presega jezikovno območje z epitetom romanski.

2 Primerjalna metoda in metoda rekonstrukcije

Čeprav se pri odkrivanju in pojasnjevanju poimenovalnih vzorcev pojavnosti bližnjih in daljnjih preteklih dob etimologija poslužuje raznovrstnih ekstralingvističnih podatkov iz zgodovine, etnologije, botanike itd. in njeni končni rezultati sploh ne

[1] Prim. Vinja 1993: 10: … suvremena etimologija postavlja sebi u zadatak da otkrije i rekonstruira ***formalni*** i ***semantički*** odnos koji postoji između dva oblika A i B, od kojih se jedan iskazuje kao stariji, kao prethodni i predstavlja ***etim(on)***, a drugi kao iz njega izveden.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2008_Kongresna_1.pdf | DOST. 10/02/26 5.01

spadajo med jezikoslovna znanja, je etimologija, ko ugotavlja kdaj, kako in iz česa je beseda kot morfo-semantična prvina nastala, zaradi načina, kako prihaja do svojih odgovorov, veja diahronega jezikoslovja, ki je samo zaradi svoje osredotočenosti na leksikološko tematiko in nelingvistični cilj odkrivanja v besedah zakodiranih poimenovalnih vzorcev različna od primerjalnega jezikoslovja. Z njim jo ob številnih in raznovrstnih jezikoslovnih spoznanjih družita tudi skupni metodi. S primerjalno metodo se identificira in sopostavlja medsebojno sorodne in združljive prvine (foneme, morfeme, osnove, oblike, besedne zveze) v vsaj dvočlenske primerjave, katerih cilj ni prepoznavanje areala, ampak njihova združitev in projekcija na starejši nezabeležen, a predpostavljen jezikovni sistem. Aplikaciji primerjalne metode zato sledi aplikacija metode rekonstrukcije, kjer se primerjano besedje združi in projicira oziroma rekonstruira v starejši jezikovni sistem.

2.1 Sorodnost po horizontalni in vertikalni liniji

Posledica divergentnosti kot stalne silnice jezikovnega razvoja so jezikovne družine. Znotraj njih pa vsi jeziki niso enako sorodni, ampak je stopnja sorodnosti odvisna od trajanja skupne razvojne poti. Čim daljša je skupna razvojna pot, tem bolj sta konkretna jezika sorodna, ker vsebujeta več skupnih podedovanih prvin kot pa katera druga, pri katerih čas skupne razvojne poti ni enak, ker se je eden od njiju kot samostojen razločil prej, drugi pa kasneje. Termin *bratski jezik* (nem. *Schwestersprache*, agl. *daughter language*) označuje najvišjo stopnjo sorodnosti in implicira disperzijo iz istega skupnega predhodnika ter sorodnost po horizontalni liniji. Manjša stopnja sorodnosti implicira nesočasno disperzijo iz različnih predhodnikov s skupnim izhodiščem in predstavlja sorodnost po vertikalni liniji. Slovenski jezik je na primer s hrvaškim soroden po horizontalni liniji, s staroindijskim pa po vertikalni. Vsak jezik ima skupne podedovane leksikalne prvine tako v jezikih, s katerimi je soroden po horizontalni, kot tudi v jezikih, s katerimi je soroden po vertikalni liniji, zaradi daljše skupne razvojne poti pa vsebujejo po horizontalni liniji sorodni jeziki praviloma več skupnih podedovanih prvin kot pa tisti, ki so sorodni po vertikalni.

Identifikacija po horizontalni liniji sorodnih prvin nakazuje, da je konkretna leksikalna prvina obstajala v za stopnjo starejšem jezikovnem sistemu, vertikalno sorodna prvina pa njeno starost samodejno poveča še za stopnjo, če prej izključimo možnost paralelnega nastanka. **Vertikalno sorodna prvina je zato merilo, ki kaže na večjo starost horizontalno sorodnih prvin.**

Ker so slovanski jeziki genetično povezani z drugimi indoevropskimi, vprašanje etimologije slovanskega izraznega fonda presega območje slovanskih jezikov, zato slovanska etimologija ni odvisna samo od poznavanja in upoštevanja podatkov iz posameznih slovanskih jezikov, ampak tudi od poznavanja in upoštevanja podatkov iz drugih neslovanskih indoevropskih jezikov. **Za slovansko etimologijo so neobhodno potrebni podatki iz horizontalno sorodnih jezikov in podatki iz vertikalno sorodnih jezikov, saj vsega slovanskega besedja sploh ni mogoče etimološko pojasniti na slovanski jezikovni stopnji s slovanskim jezikovnim gradivom, ker vse ni nastalo v slovanskem jezikovnem sistemu, ampak je bilo vanj podedovano.** Svojčas je de

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2008_Kongresna_1.pdf | DOST. 10/02/26 5.01

Saussure, ko je izpostavil, da se etimolog toliko časa vrača v preteklost besede, dokler ne najde kaj, kar jo bo razložilo (de Saussure: 211), lepo ponazoril nepredvidljivost območja etimologiziranja.[2]

2.2 Interna in eksterna rekonstrukcija

Ko v slovanski etimologiji, praviloma izhajajoč iz nacionalnih jezikov, iščemo jezikovno stopnjo, kjer je konkretna beseda kot morfo-semantična enota nastala, do nje prodiramo postopno z izmenično uporabo primerjalne metode in metode rekonstrukcije. Rekonstrukcija pri takem delu ni sama sebi namen, ampak predstavlja argumentirani način postopnega prodiranja v predhistorične stopnje jezika.

Primerjavi horizontalno sorodnih prvin sledi rekonstrukcija, primerjavi rekonstruirane prvine z vertikalno sorodnimi prvinami zopet rekonstrukcija in postopek se lahko nadaljuje, dokler se ne identificira tiste jezikovne stopnje, kjer je prvina nastala in kjer je zato obstajal tudi njen besedotvorni predhodnik. Postopek prodiranja (primerjava + rekonstrukcija) na starejše predhistorične jezikovne stopnje do tiste, kjer je leksikalna prvina nastala, je glede stopnje sorodnosti primerjanih prvin praviloma dvodelen, ker se najprej vedno primerja horizontalno sorodne prvine, nato pa vertikalne:

a) primerjava horizontalno sorodnih prvin → rekonstrukcija
b) primerjava rekonstrukcije z vertikalno sorodnimi prvinami → rekonstrukcija

Če je postopek več kot dvostopenjski, ker je bilo vanj vključeno gradivo iz več kot dveh po stopnji sorodnosti različnih jezikovnih sistemov, ker se še ni prodrlo do jezikovne stopnje nastanka leksikalne prvine, se termin vertikalno sorodna prvina (ali jezik) tako kot še nekateri drugi v diahronem jezikoslovju[3] relativizira, ker z novega zornega kota prej vertikalno označena sorodnost postane del horizontalne sorodnosti, kot ponazarja npr. razmerje med slovenskim narečnim črnovrškim *rụ̑ka* »roka«, hrvaškim *rúka* »isto« in litovskim *rankà* »isto«, kjer slovenska narečna oblika s hrvaško ni v horizontalnem sorodstvenem odnosu, ampak v vertikalnem. Ko pa to slovensko narečno prvino skupaj s hrvaško obravnavam v odnosu do litovske, postane slovenska narečna enako kot hrvaška samodejno del slovanskih horizontalno sorodnih prvin.

Uporaba vertikalno sorodnih prvin pomeni vedno izstop iz izhodiščnega jezikovnega sistema, čeprav namen, etimološko razložiti njegovo prvino, ostaja isti. Razširitev delovnega območja z zunanjim jezikovnim gradivom je potrebna, ker in ko notranje jezikovno gradivo pri predhistoričnem pojasnjevanju besedja postane nezadostno, ker ima kot zaprt sistem le omejeno število jezikoslovnih informacij, omejeno možnost jezikoslovnih interpretacij, omejeno možnost preverjanja ustreznosti razlag in seveda tudi omejeno možnost etimoloških razlag. **Interna rekonstrukcija** je zatorej metoda

[2] Etimologiziranje je kot etimološki postopek trodelno, sestavljeno 1. iz sinhronih podatkov o jezikovni enoti, ki jo je potrebno etimološko razložiti, 2. iz natančnega zaporedja vseh jezikovnih podatkov, ki dopuščajo obravnavano jezikovno enoto zanesljivo privesti do najstarejše jezikovne stopnje, kjer je že obstajala in kjer zato obstaja teoretična možnost za njeno uspešno etimološko razlago, in 3. iz etimološke razlage, ki dejanski pomen jezikovne enote osvetli z njegovim prvotnim = strukturalnim pomenom in razloži pomensko motivacijo, ki odkrije miselni element okolja, kjer je beseda nastala (Furlan 1990: 365).

[3] Mednje sodijo tudi termini *besedna družina*, *koren* in *leksem*.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2008_Kongresna_1.pdf | DOST. 10/02/26 5.01

vzpostavljanja in razlage jezikovnega sistema/jezikovnih prvin s primerjavo in rekonstrukcijo podatkov znotraj njega samega, četudi vsebuje starejše in mlajše jezikovne stopnje,[4] **eksterna rekonstrukcija** pa metoda vzpostavljanja in razlage istega jezikovnega sistema/jezikovnih prvin tudi s primerjavo in rekonstrukcijo podatkov iz drugih, njemu vertikalno sorodnih jezikovnih sistemov.

Pri več kot dvostopenjskih postopkih se skladno z relativizacijo termina *vertikalno sorodna prvina* (ali *jezik*) relativizira tudi območje aplikacije *eksterne rekonstrukcije*, ki postane del območja aplikacije *interne rekonstrukcije*. Slovensko črnovrško *ru̯o̯ka* postane s hrvaškim *rúka* in slovanskim praleksemom **rǫkā́* v odnosu do litovskega *rankà* del istega zaprtega slovanskega sistema enako, kot so del istega zaprtega indoevropskega sistema npr. slovensko črnovrško *χčî* »hči«, hrvaško *kćî* »isto«, staroindijsko *duhitā́*, grško θυγάτηρ in indoevropski praleksem **dhugH₂tḗr*.

2.2.1 Interna in eksterna rekonstrukcija na primeru leksema za pojem »roka«

Aplikacijo ene in druge metode ponazarja tristopenjski postopek etimološke razlage splošnoslovanskega leksema za pojem »roka«, če izhajam iz slovanskega nacionalnega jezika, npr. iz slovenščine. V slovenskem sistemu predstavlja narečno gradivo horizontalno sorodne prvine, saj je knjižna slovenščina normiran in bolj ali manj rekonstruiran jezik in zato v primerjavi z narečnim gradivom njegov »približni nadsistem« oz. »približna rekonstrukcija«. S primerjalno metodo se iz narečnih refleksov besed za pojem »roka« da predpostaviti dva slovenska praleksema, in sicer **róka* (črnovrško *rǫ̂ką*, južnonotranjsko *ru̯o̯ka*) in **rǫ́ka* (rezijansko *róka*, prekmursko *róuka*, južnonotranjsko *rûǫka* ...). Ponovno s primerjalno metodo nadalje te slovenske narečne reflekse, ki jih združujeta rekontrukciji **róka/rǫ́ka*, vzporejam s primerljivim besedjem v drugih slovanskih jezikih. Sorodnost slovenskih narečnih besed s primerjanimi slovanskimi seveda ni horizontalna, ampak vertikalna. Na podlagi variantnosti med slovenskima rekonstrukcijama in refleksi v drugih slovanskih jezikih (hrv. *rúka*, r. *ruká*, stcsl. *rǫka* ...) se besedi nadalje določi še za jezikovno stopnjo starejšo podobo = praslovansko rekonstrukcijo **rǫkā́*. Tako kot v slovenskem sistemu se tudi v tem sistemu leksema še vedno ne more in ne sme etimološko razložiti, ker tudi praslovanščina ni tista jezikovna stopnja, kjer je beseda nastala, kot jasno kažeta baltski ustreznici v lit. *rankà* in let. *rùoka*. Ta sorodnika sta z vsemi slovanskimi sorodna po vertikalni liniji in dopuščata, da slovanski praleksem **rǫkā́*, ki vključuje vse mlajše slovanske, projiciram še za stopnjo dalj v preteklost, vsaj na baltoslovansko **ronkā́*. Ker ima litovščina polnostopenjski prezent *renkù* (z inf. *riñkti*) v pomenu »pobirati, zbirati« in ker z roko tudi

[4] Tu termin *interna rekonstrucija* uporabljam v širšem pomenu, kot pa ga ponazarja npr. definicija, da je interna rekonstrukcija rekonstrukcija starejše jezikovne stopnje na podlagi obstoječih alternacij znotraj sinhornega stanja enega jezika brez upoštevanja narečnih prvin, kakršno se po Kuryłowiczu 1964 na splošno predstavlja (prim. Lehmann 1996: 31 s.), v isti sapi pa se ocenjuje, da je v indoevropeistiki laringalna teorija plod metode interne rekonstrukcije (prim. Boretzky 1975), čeprav je znano, da je že de Saussure pri identifikaciji obeh sonantičnih koeficientov operiral s sistemi iz več ide. jezikov in da trditev drži le, če aplikacijo interne rekonstrukcije razumemo na zaprtem ide. sistemu brez zunanje evidence (= eksterna rekonstrukcija), ki jo je pri laringalni teoriji prvi apliciral Hermann Møller.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2008_Kongresna_1.pdf | DOST. 10/02/26 5.01

pobiramo/zbiramo, se lahko predpostavi, da je ta baltoslovanski leksem za roko kot nomen actionis na *-ā́* praindoevropskega tipa φορά »nošnja« ← φέρω »nesti« nastal vsaj v baltoslovanskem obdobju iz glagola, ki se ohranja v litovskem prezentu, in da se je leksikalni pomen tega samostalnika razvil iz prvotnega »pobiralka, zbiralka« potem, ko je bil nomen actionis slovnično preveden v nomen agentis: bsl. **renke-* »pobirati, zbirati« → **ronkā́* *»pobiranje, zbiranje« > *»pobiralka, zbiralka« > »roka«.

Razpredelnici na primeru splošnoslovanskega leksema za pojem »roka« ponazarjata relativizacijo območja aplikacije interne in eksterne rekonstrukcije v odnosu do izhodiščnega slovenskega sistema:

INTERNA REKONSTRUKCIJA	EKSTERNA REKONSTRUKCIJA (V ODNOSU DO SLOVENSKEGA SISTEMA)
Slovenski sistem	Slovanski sistem
Primerjava: *rụ̑ka*, *rǫ̑ką*, *róka*, *róuka*, *rûǫka* ...	**Primerjava:** sln. **róka*/*rǫ́ka*, hrv. *rúka*, r. *ruká*, stcsl. *rǫka* ...
Rekonstrukcija: **róka*/*rǫ́ka*	**Rekonstrukcija:** **rǫkā́*

INTERNA REKONSTRUKCIJA	EKSTERNA REKONSTRUKCIJA (V ODNOSU DO SLOVANSKEGA SISTEMA)
Slovanski sistem	Baltoslovanski sistem
Primerjava: sln. **róka*/**rǫ́ka*, hrv. *rúka*, r. *ruká*, stcsl. *rǫka* ...	**Primerjava:** **rǫkā́* (= sln. **róka*/ **rǫ́ka*, hrv. *rúka*, r. *ruká*, stcsl. *rǫka* ...), lit. *rankà*, let. *rùoka*
Rekonstrukcija: **rǫkā́*	**Rekonstrukcija + etimologija:** **ronkā́* »pobiralka/zbiralka« ← bsl. **renke-* »pobirati, zbirati«, prim. lit. *renkù*

3 Interna in eksterna rekonstrukcija v slovanski etimologiji

Uzaveščanje, s katerimi jezikoslovnimi podatki, internimi ali eksternimi, je bila konkretna razlaga opravljena, je potrebno, da se jasno izpostavlja način argumentiranega prodiranja v predhistorične jezikovne stopnje, pri katerem se ob pogosti izmenični uporabi internega in eksternega gradiva in interpretacij slika, kaj je rezultat ene in druge metode, rada zamegli in se metodi interne rekonstrukcije lahko pripiše večjo razpoznavno moč, kot pa jo dejansko ima. Pri razlagah ima namreč odločilno vlogo usmerjevalca in korektiva prav eksterna in ne interna rekonstrukcija. Z njo do spoznanja, da se je npr. v izhodiščnem slovenskem sistemu leksem za pojem »roka« glasil **rǭkä*, ne bi mogli priti. Za enakomerno kvalitativno rast slovanske etimologije je sicer pomembno pridobivanje gradiva in argumentov, ki jih dajeta obe metodi, eksterna in interna rekonstrukcija. Nujnost ponazarja znana metafora o drevesu in gozdu. Izmeničen

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2008_Kongresna_1.pdf | DOST. 10/02/26 5.01

pogled enkrat znotraj sistema in drugič od zunaj predstavlja korektiv pri preverjanju ustreznosti razlag. Toda slovanska etimologija bi bila brez stalnega dotoka informacij iz drugih neslovanskih indoevropskih jezikov etimologija omejenih razpoznavnih možnosti, ker bi se znotraj zaprtega slovanskega sistema etimološko lahko razložilo le slovansko neologistično besedje, številnega drugega pa ne. Seveda velja enako tudi za posamezne slovanske nacionalne etimologije. Slovenska etimologija bi bila brez stalnega dotoka informacij iz drugih slovanskih in neslovanskih jezikov prav tako etimologija izjemno omejenih razpoznavnih možnosti.

Etimološko problematiko slovanskega besedja je v širši indoevropski kontekst na začetku 19. stoletja postavil Dobrovský. To spoznanje se prek Miklošiča in drugih postopno in zanesljivo uzavešča že skoraj dve stoletji, a je v slovanski etimologiji kot tudi v slovanskih nacionalnih še premalo aplicirano. Spregledana ali premalo upoštevana paralela v vertikalno sorodnem jeziku lahko pomeni nevarnost, da se bo neustrezno določila starost besedja in da se bo zato etimologiziralo na jezikovni stopnji, kjer ni nastala. Spregledana ali premalo upoštevana paralela v vertikalno sorodnem jeziku lahko pomeni neustrezno zastavljeno pot do etimološke razlage.

3.1 Eksterna rekonstrukcija je odločilen dejavnik pri preverjanju in korekciji razlag, pridobljenih z interno rekonstrukcijo, in zato usmerjevalec pri relativnokronološkem opredeljevanju nastanka nesistemsko pogojenih fonetičnih razvojev, kot ponazarjata spodnja primera.

3.1.1 Psl. *rьdrъ (→ *rьdrъ)

Znano je, da ruski narečni pridevnik *rëdryj* »rdeč, rdečerumen (o rogati živini)« kaže na praslovanski pridevnik z jerom v vzglasnem zlogu **rьdrъ*, vertikalno sorodno gradivo (prim. sti. *rudhirá-*, gr. ἐρυθρός, lat. *ruber*) pa, da se je prvotno glasil z jorom v prvem zlogu **rъdrъ*. Neskladnost med interno praslovansko rekonstrukcijo **rьdrъ* in eksterno praindoevropsko **(H$_1$)rudh-ró-s* seveda narekuje popravek praslovanske in ne obratno. To pa pomeni, da je **rьdrъ* iz prvotnega **rъdrъ* nastalo po disimilaciji, ki je delovala potem, ko se je po zvišani artikulaciji praide. **o* in izpadu izglasnega praide. spiranta **s* pridevnik glasil **rudru* in vseboval kar dva enaka fonema: psl. **rъdrъ* → **rьdrъ*.[5]

3.1.2 Slovensko *rọ́ka (→ *róka) < praslovensko *rǭkä

Iz dela slovenskih narečnih refleksov za pojem »roka« lahko izluščim rekonstrukcijo **róka* (črnovrško *rǫ̂ką*, južnonotranjsko *rụ̑ǫka*), iz dela pa **rọ́ka* (rezijansko *róka*, prekmursko *róuka*, južnonotranjsko *rụ̂ǫka* ...). Na vprašanje, kateri od njiju je zgodovinsko ustrezen in kateri ne, samo iz primerjave različnega slovenskega narečnega gradiva ne morem odgovoriti. Omogoča pa ga primerjava rekonstrukcij **róka*/**rọ́ka* s hrv. *rúka*, r. *ruká*, stcsl. *rǫka* ... in rekonstrukcija slovanskega praleksema **rǫką́*, ki pokaže, da je v izhodiščnem slovenskem sistemu leksem v prvem zlogu imel dolg nosniški vokal **ǫ*. Slovenski historično upravičen refleks tega leksema se je torej v slovenščini po umiku akcenta glasil *rọ́ka*, zato je refleks *róka* treba razložiti interno znotraj sloven-

[5] O starejši literaturi v zvezi s tem glej Vasmer: III, 459.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2008_Kongresna_1.pdf | DOST. 10/02/26 5.01

skega sistema, ker je analoški po antonimnem paru *nóga* < psl. **nogā́*, saj posamezna slovenska narečja z refleksom iz **rǫ́ka* poznajo analogni refleks *nǫ́ga*.[6]

3.2 Eksterna rekonstrukcija je v primerjavi z interno odločilna pri relativnokronološkem opredeljevanju nastanka besedja, saj je vertikalno sorodna leksikalna prvina praviloma zanesljiv znak za večjo starost besede.

3.2.1 Psl. **beŕza* (f.) »Betula« : **beŕzъ* (m.) »Betula« : **beŕzъ* (adj.) »takšen kot breza → z belimi lisami« ali relativnokronološka opredelitev nastanka pridevnika

V obeh etimoloških slovarjih praslovanske leksike so pri slov. besedni družini **beŕz-* »Betula« ob drugih mlajših členih obravnavani tudi **beŕza* (f.) »Betula«, **beŕzъ* (m.) »Betula« in **beŕzъ* (adj.) »belolisast«, čeprav z **berzъ* ruski izpostavlja le samostalnik, poljski pa le pridevnik. Medtem ko slovanski praleksem **beŕza* (f.) »Betula« potrjujejo vsi slovanski jeziki, je **beŕzъ* (m.) »Betula« arealno ožji in znan le v slovenščini (*brëz* (m.), gen. *brę́za* »breza« (Pleteršnik), *bʲrẹs* »navadna breza« (Cossutta – Crevatin 2005: 165), hrvaščini (*brëz* (m.) »breza« (Belostenec, Habdelić, Stulli; Slavonija, Križevci) in dolnji lužiščini (*br'as* (m.) »breza« (Dešno/Dissen) (OLA 2000: 150)). Pridevnik **beŕzъ* je zanesljivo znan v bolgarščini (*brjaz*, pl. *brézi* »z belo liso (navadno o bivolu)«, *brjazo kokošče* »Rallus«), makedonščini (*brez* »z belo liso na glavi«), v str. krajevnem imenu *Berezyj* (Černigov): *Svjatoslavъ poide kъ Berezomu*; *Běža Volodimeričь ... iz Berezago* (Sreznjevskij), ohranja pa se tudi v sln. novocirkumflektiranem samostalniku *brę̑za* (f.) »ime belolisasti kravi ali kozi« iz določne oblike pridevnika **beŕzaja*[7] (SP: 1, 212; ÈSSJ: 1, 207). Čeprav imata zunanje neslovanske sorodnike le oba samostalnika (**beŕza* (f.) = let. *bę̃rza* = stnord. *bjǫrk*; **beŕzъ* (m.) = lit. *béržas* = let. *bę̃rzs*), pridevnik pa ne,[8] je v obeh praslovanskih slovarjih ovrednoten kot možen besedotvorni predhodnik dendronimov **beŕza* in **beŕzъ* (SP: I, 212; ÈSSJ: I, 207 s., 203), kar pomeni, da naj bi slovanski jeziki edini ohranjali praide. pridevnik, iz katerega naj bi bili tvorjeni tudi drugi dendronimi za pojem »Betula« (let. *bę̃rza*, stnord. *bjǫrk*, lit. *béržas*, let. *bę̃rzs*). Razlaga o tako visoki praide. starosti pridevnika **beŕzъ* sloni na upoštevanju morfološke podobe zunanjih samostalniških paralel in na internem slovanskem razmerju **beŕza* (f.) »Betula« : **beŕzъ* (m.) »Betula« : **beŕzъ* (adj.) »belolisast«. Ker pridevnik nima vertikalno sorodne paralele, se postavlja vprašanje, ali je njegova projekcija na starejšo praide. stopnjo upravičena. Ali so polnostopenjski dendronimi res nastali iz fonetičnega predhodnika tega slovanskega pridevnika?

3.2.1.1 Pri pojasnitvi vprašanja je pomemben sti. dendronim *bhūrjá-* (m.) »Betula« < **bhr̥Hg'ó-* z ničto stopnjo korena kot lat. *frāxinus* »jesen«[9] < **bhr̥Hg'-s-enó-*, lit. *bìržis*, gen. *-ies* »brezov gozdič; gozdič« (Kurschat) in let. *biĩzs* »isto« (Mühlenbach-

[6] Ramovš 1997: 487.

[7] O tem Ramovš 1997: 378. Razlago je povzel Bezlaj ESSJ: I, 43.

[8] Predstavitev norv. dial. *bjerk* »zelo svetel« v Bezlaj ESSJ: I, 43, ni ustrezna, ker je oblika dejansko samostalnik.

[9] Prenos dendronima za navadno brezo/belo brezo na jesen je razumljiv, ker v južni Evropi navadna breza/bela breza ni avtohtona (Walde-Hofmann 1938: 544).

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2008_Kongresna_1.pdf | DOST. 10/02/26 5.01

Endzelin). Ta dendronim brezo poimenuje po njeni značilni bleščeče beli barvi lubja, kot kaže praide. koren **bhreH₁g'-* »zasijati, zablesteti«,[10] znan v sti. aoristu *ábhrāṭ* »zasijal je«, prezentu *bhrā́jate* »blesti, sije« (LIV 2001: 92) in v korenskem samostalniku *bhrā́j-* (f.) »sij« s pridevnikom *bhrājá-* »sijoč, svetlikajoč«.

Glede na znane besedotvorne vzorce na praindoevropski in mlajših jezikovnih stopnjah in glede na korensko alternacijo **bhreH₁g'-* : **bherH₁g'-* ni verjetno, da bi različni odrazi dendronima (**bhérH₁g'-eH₂* : **bhérH₁g'-o-s* : **bh̥rH₁g'-ó-s*) kazali na praide. korenski samostalnik s paradigmo amfikinetičnega tipa **bhérH₁g'-s'/*bh̥rH₁g'-és*,[11] ampak bolj verjetno izvirajo iz praide. oksitoniranega izsamostalniškega pridevnika **bh̥rH₁g'-ó-* »sijoč«, ki se kot tak še ohranja v alb. *bardhë* »bel«,[12] ničto substantiviziran pa v sti. *bhūrjá-* (m.) »breza«. Prav prek pridevnika **bh̥rH₁g'-ó-* »sijoč« je ta dendronimska besedna družina povezljiva s korenskim samostalnikom **bhreH₁g'-* »sijanje« (= sti. *bhrā́j-* »sij«), saj je lahko nastal po pridevniškem vzorcu tipa sti. *usr-á-* (adj.) »jutranji, rdečkast« ← *uṣár-* (f.) »jutranja zarja, jutro«.[13] Enak ničtostopenjski oksitoniran pridevnik **udr-ó-* »vodni« ← **u̯ed-r/n-* (n.) »voda« je bil npr. podlaga za nastanek sti. *udrá-* (m.) »vidra« < *»vodna žival«. Iz pridevnika **bh̥rH₁g'-ó-* »sijoč« je na praide. stopnji s podaljšanjem korenskega vokalizma[14] nastal pridevnik **bherH₁g'-ó-*,[15],[16] ki je sodeč po pomenskem razmerju med sti. *lauhitīká-* »rdečkasto svetlikajoč« in podstavnim pridevnikom *lóhita-* »rdeč« pridevnikov pomen spremenil v smislu približevanja k lastnosti, izražene v podstavnem pridevniku:[17] **bh̥rHg'-ó-* (adj.) »sijoč« → **bherH₁g'-ó-* (adj.). Iz pridevnika **bherH₁g'ó-s* (m.), f. **bherH₁g'-éH₂* so po substantivizaciji z akcentskim umikom tipa sti. *kr̥ṣṇá-* (adj.) »črn, temen« → *kr̥ṣṇa-* (n.) »črna antilopa« oz. gr. λευκός (adj.) »svetel, blesteč« → λεῦκος (m.) »cipelj« lahko nastali polnostopenjski dendronimi: adj. **bherH₁g'-ó-s* → **bhérH₁g'-o-s* (m.) »breza« = psl. **beŕzъ* = lit. *béržas* = let. *bẽrzs*; adj. **bherH₁g'-éH₂* → **bhérH₁g'-eH₂* (f.) »breza« = psl. **beŕza* = let. *bẽrza* = stnord. *bjǫrk*.

---

[10] Laringal **H₁* je rekonstruiran na podlagi lit. *brė́kšti* »daniti se«, polj. *o-brzasknąć* »jasno postati« (LIV 2001: 92).

[11] Tako razlago sprejema Darms: 428 s. z navedbo starejše literature.

[12] Tako Huld 1984: 142, 145.

[13] K temu tipu spadata tudi primera v sti. *tamasá-* (adj.) »temen« ← *támas-* (n.) »tema« in praide. **H₂osteḭ-o-*(adj.) »kostnat, koščen« (v lat. *osseus* »isto«) ← **H₂esti-/H₂osteḭ-* (n.) »kost« (v het. *ḫaštaḭ-/ḫaštiḭ-* (n.) »isto«), le da sta zaradi »nerealiziranega« kvantitativnega prevoja primera mlajša.

[14] Tako relativnokronološko opredelitev določa tip podaljšanja korenskega vokalizma nominalnih osnov = vrddhi, ki se je na prajezični stopnji izvrševalo z vnosom *e*-jevskega vokala v koren (tip **neu̯o-* »nov« ← **nu* »sedaj«; **g'ēnH₁-tó-* »rojen« (lat. *genitus*) ← ptc. **g'n̥H₁-tó-* »rojen« (lat. *nātus*); **u̯ēdr-ó-* »takšen, ki je v zvezi z vodo« (= psl. **vědró*) ← **u̯ed-r/n-* (n.) »voda«), kasneje pa ne, kot npr. kaže baltoslovansko gradivo (tip let. *šk̦iŕba* in psl. **ščьŕba* = hrv. dial. *štr̥ba*, br. *ščérba* ← bsl. **skirbā-*; Furlan 2003: 15 z op. 9 in 10).

[15] Domnevo, da kvantitativno razmerje med sti. *bhūrjá-* in drugimi, polnostopenjskimi dendronimi temelji na besedotvornem in ne oblikotvornem razmerju, najdemo že pri Gołąbu 1967: 772, ki razmerje razlaga z izsamostalniškim vrddhijem, kasneje pri Mayrhoferju: II, 270, ki poroča o neobjavljeni Schindlerjevi domnevi o izpridevniškem vrdhiju tipa **g'énH₁-to-* »otrok« : **g'n̥H₁-tó-* »rojen«. Prvi rezultat izsamostalniškega ali izpridevniškega vrddhija je vedno oksitonirani pridevnik, zato je naglas v **g'énH₁-to-* (> pgerm. **kinÞa-* > stvn. *kind*, nvn. *Kind*) sekundaren in znak substantivizacije.

[16] O praide. izpridevniškem vrddhiju in njegovem odrazu v baltoslovanski skupini Furlan 2003.

[17] Po funkciji so ti pridevniki primerljivi s slovenskim tipom *belkast* »ne popolnoma bel« ali pa *očrn* »ne popolnoma črn«.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2008_Kongresna_1.pdf | DOST. 10/02/26 5.01

Litovski ijevski samostalnik *bìržis*, gen. *-ies* »brezov gozdič; gozdič« ustreza let. *biȓzs* »isto« in tako kot sti. *bhūrjá-* (m.) »breza« izvira iz pridevnika **bhr̥H₁g'-ó-* »sijoč«, le da je nastal po ijevski substantivizaciji tipa sti. *áśri-* (f.) »oster rob, kot« ob psl. **òstrъ* < **H₂ok'-ró-* (adj.) »oster«, ki jo ob morfofonemski zamenjavi **-o-* z **-i-* označuje tudi akcentski umik: **bhr̥H₁g'-ó-* (adj.) »sijoč« → **bhŕ̥H₁g'-i-* (f.) »sijanje« = lit. *bìržis*, let. *biȓzs*.

Razlaga dendronimov za brezo temelji na praide. besedotvornem vzorcu, ki je v večini členov povsem paralelen s tvorbami iz prav tako izsamostalniškega pridevnika **udr-ó-* »vodni« ← **u̯ed-r/n-* (n.) »voda«, iz katerega izvira zoonim za vidro:[18]

BESEDOTVORNI VZOREC	BETULA	LUTRA
Oksitonirani izsamostalniški pridevnik	**bhr̥H₁g'-ó-* = alb. *bardhë* ← **bhreH₁g'-* = sti. *bhrā́j-* (f.)	**udr-ó-* ← **u̯ed-r/n-* (n.)
Ničta substantivizacija	sti. *bhūrjá-* (m.)	sti. *udrá-* (m.)
Ijevska substantivizacija z akcentskim umikom	**bhŕ̥H₁g'-i-* = lit. *bìržis*, let. *biȓzs*	Ø
Izpridevniška tvorba pridevnika s podaljšavo	**bherH₁g'-ó-*	**ūdr-ó-*
Substantivizacija s prajezičnim naglasnim umikom	**bhérH₁g'-o-s* (m.) = psl. **beŕzъ* = lit. *béržẽas* = let. *bẽ̃rzs*; **bhérH₁g'-eH₂* (f.) = psl. **beŕza* = let. *bẽ̃rza* = stnord. *bjǫrk*	bsl. **ū́dras* (m.) = lit. *údras* = psl. **v-ȳ́drъ* = sln. *vider*; bsl. **ū́drā* (f.) = lit. *údra* = psl. **v-ȳ́dra*
Ijevska substantivizacija z baltskim naglasnim umikom	Ø	**ūdr-í-* = let. *ûdr(i)s*

3.2.1.2 Psl. **beŕza* »Betula« : **berzā́/berzī́ca* »Betula«

Dendronima **beŕzъ* (m.) in **beŕza* (f.) sta torej v praslovanščini predstavljala le fonetično pretvorjene samostalnike, ki so na praide. stopnji nastali s substantivizacijo z akcentskim umikom iz pridevnika **bherH₁g'-ó-* »nekoliko/deloma sijoč«. V tej slov. besedni družini je pričakovani korenski akut potrjen v večini primerov. Od tega vzorca izstopata blg. fitonima *brezá*, ki je del standardnega jezika, in *brezíca* (Gerov), čeprav bolgarska narečja izkazujejo tudi pričakovano *bréza*, *berjáza* (SP: I, 201). Primer ni osamljen, saj tudi srb. dial. *bréza*, dem. *brézica* (RSGV) kaže na enako odstopanje. Tudi hrv./srb. dial. *bréza* »ime za domače živali brezaste dlake« (RSNJ) ob npr. čak. *brȉza* »črna ovca z belo liso na nosu« kaže na enake naglasne razmere. Akcentsko razmerje **beŕza* (f.) »Betula« : **berzā́/berzī́ca* (f.) »isto« je besedotvorno pogojeno, saj prvi člen kaže na substantivizacijo z akcentskim umikom, druga dva pa sta bila ničto substantivizirana: **berzā́/berzī́ca* < **bherH₁g'-éH₂/*bherH₁g'-íH₂* ← adj. **bherH₁g'-ó-*. Enako dvojnost zasledimo tudi pri substantivizaciji iz izsamostalniškega pridevnika **u̯ēdr-ó-* »takšen, ki je v zvezi z vodo« ← **u̯ed-r/n-* (n.) »voda«, ki se je deloma

[18] O zoonimu za vidro Furlan 2003: 18, 23.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2008_Kongresna_1.pdf | DOST. 10/02/26 5.01

izvršila brez akcentskega umika (prim. npr. r. *vedró*, ukr. *vidró*, br. *vjadró*, blg. *vedró*, hrv. *vijèdro*), deloma pa z njim (prim. npr. hrv. *vȉdro* (Vodice), *vȉdra* (ARj XX, 439), *vjèdrica*, *vidrȉca*.

BESEDOTVORNI VZOREC	BETULA	VEDRO
Oksitonirani pridevnik	praide. *$bherH_1g$'-ó-	praide. *u̯ēdr-ó-
Ničta substantivizacija	psl. *berzȃ/berzȉca = blg. *brezá/brezíca* = srb. *bréza/brézica*	psl. *vědró/vědrȉca = r. *vedró,* ukr. *vidró* .../hrv. *vjèdrica*
Substantivizacija z akcentskim umikom	psl. *beŕza = r. *beréza* ...	psl. *vẽdro = hrv. *vȉdro*

3.2.1.3 Adj. *beŕzъ ← *beŕzъ (m.)/*beŕza* (f.) »Betula«

Če poizkusim odgovoriti na zastavljeno vprašanje, ali je pridevnik *beŕzъ v slovanskih jezikih arhaizem, ki ohranja besedotvornega predhodnika slovanskih, baltskih in germanskih polnostopenjskih fitonimov, je odgovor negativen, saj bi praide. pridevnik *$bherH_1g$'-ó- tako kot npr. *jûnъ, f. *junȃ, n. *jûno (prim. let. *jaûns* < praide. *i̯ōu̯nó-s-*) moral spadati v akc. p. c (**beȑzъ, f. *berzȃ*, n. *beȑzъ*) in ne akc. p. a (*beŕzъ, f. *beŕza*), kot kaže gradivo.

Homonimija med pridevnikom *beŕzъ in fitonimom *beŕzъ/*beŕza mora zato izvirati iz časa, ko je pridevnik po ničti konverziji nastal iz pogoste predikativne rabe fitonima, npr. *... *jestь beŕzъ/beŕza* »... je (kot) breza«. Tovrstno nastajanje pridevnikov/deležnikov iz samostalnikov je sicer univerzalna poteza, ki je npr. povzročila, da so prvotna praide. nomina agentis na *-*lo*- postali deležniki,[19] v slovenščini npr. nastanek pridevnikov *râjnki*, f. *-a* »pokojni« (SSKJ) ← *râjnik* (m.) »pokojnik« in *prijatel*, f. *-tla* (SSKJ) »prijateljski« ← *prijâtelj*, *-a* (m.) »amicus«, v litovščini pridevnika *dúmas*, *-à* »dimast, modrosiv« (Kurschat) ← lit. *dúmai* (pl.) »dim«, v letščini pridevnika *dũms* »temnordeč, temnosiv« ← let. *dũms* »dim« (Mühlenbach-Endzelin)[20] itd.[21] Slovanski pridevnik *beŕzъ »takšen kot breza, tj. z belimi lisami, progami« je s prajezičnim *$bherH_1g$'-ó- »sijoč« povezan le s skupnim korenom, saj je nastal kasneje in potem, ko so iz *$bherH_1g$'-ó- »sijoč« dendronimi že nastali.

Slovenski novocirkumflektirani zoonim *brêza* (f.) »ime belolisasti kravi ali kozi« < *beŕzaja je nedvomno pridevniškega izvora, vprašanje pa je, ali so pridevniškega izvora tudi zoonimi tipa čak. *brȉza* »črna ovca z belo liso na nosu«, kot se domneva v SP: I, 212, saj ti samostalniki z nobeno značilnostjo ne kažejo na to in so zato lahko metaforična poimenovanja iz *beŕza (f.) »Betula«.

Hrvaški cirkumflektirani samostalnik *brêz* (m.) označuje vola brezaste dlake (RSNJ) in zanikanemu odgovoru glede praide. starosti slovanskih pridevnikov ne nasprotuje, ker

[19] O tem Hackstein 2003: 59.

[20] V slovenščini je primerljiv pridevnik mogoče predpostaviti na podlagi dial. *dȋma* (f.) »temno siva krava« (SSKJ) < *dýma-ja ← adj. *dýmъ, f. *dýma, n. *dýmo »takšen kot dim« ← psl. *dýmъ (m.) »fumus«.

[21] Pojav je znan tudi v onomastiki, prim. (*sinъ*) *Bretъ* »Bretov (sin)« ← hipokoristik *Brętъ ← *Brętislavъ = sln. *Bretislav* (Bošković 1974: 381 s.).

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2008_Kongresna_1.pdf | DOST. 10/02/26 5.01

prav tako lahko predstavlja metaforično poimenovanje k psl. akcentski dendronimski dubleti **berźzъ* »Betula« s paralelo v let. *bęŕzs* »Betula« (Mühlenbach-Endzelin) < bsl. **bērźãs* (m.). Ta dendronim je torej tako kot **berzā* = blg. *brezá*, srb. dial. *bréza* nastal z ničto substantivizacijo iz predpostavljenega pridevnika **bherH₁g'-ó-s* »sijoč«.

3.2.1.4 Iz analize jedrnih členov slovanske besedne družine za pojem »Betula«, ki se je opirala na internoslovansko in eksterno gradivo, je razvidno, da je za zanesljivo določanje večje stopnje starosti slovanske leksikalne prvine potrebna vertikalno sorodna paralela. V nasprotnem primeru se relativnokronološka opredelitev nastanka besedja lahko izkaže za neustrezno še zlasti, če se premalo upošteva besedotvorje v območju aplikacije interne in eksterne rekonstrukcije.

3.3 Pri izoliranem slovanskem nacionalnem besedju je aplikacija eksterne rekonstrukcije z identifikacijo vertikalno sorodne prvine za argumentirano etimološko razlago neobhodno potrebna, naj gre za apelativno ali imensko gradivo. Gola etimološka predpostavka pri tem ni dovolj in predstavlja resno tveganje, da bo samo na domnevnem, ne pa tudi dejansko v jeziku izpričanem gradivu postavljena etimološka razlaga prej ali slej prepoznana za neustrezno.

3.3.1 Makedonski toponim *Čeples*

Naj opažanje ponazorim z razlago mak. tpn *Čeples* »nekdaj vas v okolici Velesa«, ki ga Stankovska 2002: 422, razlaga z nikjer potrjenim atpn **Čeples*, v katerem naj bi se ohranjala zloženka, ki je v prvem delu vsebovala glagolsko osnovo **čep-* < **čęp-* (prim. npr. mak. *čepi* »širiti, odpirati, razširiti; smejati se; zgrabiti«, hrv. *čepati* »zgrabiti«, *raščepati* »razpreti, razširiti«, *čepiti* »širiti«), v drugem pa **lěsъ* (m.) »lignum/silva«. Če domnevo mirno preidem, metodološko tudi Lomov popravek, ki na podlagi srb. zveze *odseći drvo na počep* »drevo v zemljo posekati tako, da se ne vidi, kje je bilo« (Preradović; ARj) sklepa, da bi bilo pri toponimu bolje izhajati iz stanovniškega imena **Čepi-lěsi* »tisti, ki krčijo gozd« (Loma 2004: 484 op. 18), ni boljši, ker prav tako temelji le na predpostavljenem gradivu.

3.3.2 Hrvaški fitonim *čèpljez*

Na drugi strani pa je povsem izolirano brez omembe mak. toponima v nastajajočem hrvaškem etimološkem slovarju za hrvaški fitonim *čèpljez* »Asphodelus« tudi brez primerjalne utemeljitve podana možnost, da predstavlja zloženko iz **čepъ* »odrezan kos lesa« in glagolske osnove v **lěsti*, **lězeši* (Matasović 2007).

3.3.3 Slovenski toponim *Čeplez*

Korak dalje pri razreševanju etimološkega problema mak. tpn *Čeples* predstavlja imenska paralela v sln. tpn *Čéplez* (m.), *v Čéplezu* »naselje v o. Cerkno« z adj. *čépleški/čepléški* in stanovniškim imenom *Čepležàn*, lokalno *Čeplešàn* (SKI),[22] na katero je opozoril mag. Silvo Torkar. Ime precej strnjene vasi na zmernem pobočju (KLS: I,

[22] Gradivo je tu skladno z virom SKI predstavljeno z jakostnim naglasom.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2008_Kongresna_1.pdf | DOST. 10/02/26 5.01

68), ki je bilo prvič zabeleženo v Tolminskem urbarju iz l. 1377: *in villa de Ciples sunt mansi 5, culti et inculti*, in ga domačini izgovarjajo kot *Číeples*, stanovniško ime pa *Čeplešán* (Razpet 2006: 27), je v slovenščini tako kot *Čeples* v makedonščini med imenskim in apelativnim gradivom osamljeno.

3.3.4 Praslovansko **če-pelz-ti* → **če-pelzъ*

V obeh toponimih pa se lahko ohranja prav južnoslovanski fitonim, ki ga potrjuje samo še hrv. *čëpljēs* »Asphodelus« (ARj), *čèpljez* (HER) »isto« in se pri Mikalji glasi *čeplis*, pri Stulliju *čepljez*, Šulek pa ob variantah *čepljez*, *čepljis*, *čepliz*, *čepljez* navaja še *čeplješt* (Šulek), kjer je izglasni *-t* gotovo sekundaren in lahko enakega nastanka kot npr. v sln. dial. *jes-t* »jaz«.

Rastlina Asphodelus oz. Asphodelus albus, ki jo v slovenščini označuje ftn *zlati koren* pa tudi *beli čepljec* (SSKJ), je do meter visoka trajnica s sočnimi, ozko podolgovatimi listi, ki se krožno razvrščeni dvigujejo/vzpenjajo okoli višjega neolistanega cvetnega stebla, a ga nikoli ne dosežejo, zato bi bilo hrv. ftn *čëpljēs*[23] in njegove variante mogoče povezati z besedno družino iz južnoslovanskega ekspresivnega glagola **če-pelz-ti sę* (← **pelz-ti sę*), na katerega ob srb. dial. *čepljézi se* »spakovati se« poleg »(težko) navzgor iti«, *iščepljézi se* »težko navzgor iti in si pri tem pomagati z rokami in nogami« (Timok) z ekspresivno palatalizacijo *l* > *lj* in blg. *čeplézi sъ* »vzpenjati se, plezati« (ÈSSJ: 4, 55; Anikin 1982: 45 op. 20; Bjeletić 2006: 64 s.) kaže tudi sln. tolminsko *čeplẹ́ziti se*, pf. *iščeplẹ́ziti se* »laziti, plaziti se«, npr. *Se userod čepljez, ni čudna* »Se povsod plazi, zato ni čudno«, *Ki je ščepljezu gare nikam!* »Kaj je lazil gor nekam!« (Pečine na Šentviški planoti).[24] Rastlina je namreč s **če-pelzъ* lahko poimenovana prav po značilnem ob steblu dvigajočem se šopu listov, čeprav ne bi mogla izključiti, da **če-pelzъ* ne označuje njenega stebla, ki se neolistano dviguje nad njimi.

Hrv. oblike *čëpljēs*, *čèpljez* ... tako kot sln. *čẹ̑pljəc* (m.), *-a* (SSKJ), ki se v literaturi pojavi šele v 20. stoletju,[25] in tpn *Číeples* narekujejo izvajanje iz akcentskih dublet **čè-pelzъ* (sln. dial. *Číeples*) : *če-pelźzъ* (hrv. *čèpljez*),[26] ki odražata variantni prezent **če-pelźzešь* (→ **če-pelźzešь*) → **čè-pelzešь (inf. *če-pelźz-ti)* tipa **ob-ūješь* (→ **obûụ̀-ješь*) → **òb-uješь* (inf. **ob-ūti*), prim. hrv. *öbujēš*, čak. *obüješ*, sln. *obūjem*, iz prvotno akutiranega glagolskega korena, o katerem pri besedni družini **pelz-/polz-* priča tudi **pelźiti* = hrv. *plȁziti (se)*, *plȁzīm (se)*.

[23] Skok: II, 44, med drugimi variantami dendronima navaja tudi obliko *čèpljēs* in nepreprečljivo meni, da gre za romansko izposojenko z izvorom v lat. *cepa* »čebula«.

[24] Narečno gradivo mi je posredoval mag. Silvo Torkar, ki ga je konec decembra 2007 slišal v pogovoru z g. Francem Kranjcem, domačinom s Pečin na Šentviški planoti. V številnih zbirkah slovenskega narečnega gradiva mi tega glagola ni uspelo najti.

[25] Fitonim je bil kot *čẹ́pljec* [ljəc] prvič normiran v Slovenskem pravopisu 1962. O njem z zapisom *čeplec* »Asphodelus albus« poroča že Tuma 1924: 163. Izglasni *-c* je iz *-s* kot nezveneče izglasne variante k *-z* iz prvotnega sln. **čẹ́plez* lahko nastal na enak način kot npr. *-c* iz *-s* v narečnem prislovu *donc* iz **dons* »danes«, čeprav bi bilo možno tudi prepostaviti, da je *-c* po premetu nastal iz izglasja **-st*, kjer je *-t* istega izvora kot v sln. pogovornem *jes-t* »jaz«, prim. hrv. *čeplješt* »Asphodelus« (Šulek). Če je fitonim odraz slovenske ljudske govorice, odraža normirana oblika *čẹ́pljec* [ljəc] redukcijo nenaglašenega ejevskega vokala kot refleksa jata, palatalni *lj* pa hiperkorekcijo.

[26] Oblika *čëpljēs* je s svojimi suprasegmentalnimi prvinami upravičena le, če je *l* tako kot v primeru srb. narečnih glagolov ekspresivno palataliziran in izvira z ekavskega področja ter odraža akcentsko varianto **čë-pelzъ* tipa **pö-žarъ*, sln. *požȃr*, hrv. *pȍžār*.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2008_Kongresna_1.pdf | DOST. 10/02/26 5.01

4. Interna in eksterna rekonstrukcija sta komplementarni metodi, ki lahko le ob stalnem dotoku informacij iz drugih neslovanskih indoevropskih jezikov slovanski etimologiji zagotavljata skladen in enakomeren razvoj.

Viri in literatura

Aleksandr Evgenjevič Anikin, 1982: O praslav. *pelz-/*polz-/*pъlz-. *Ètimologija* 1980, 41–49.
ARj: Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika 1880–1976. Zagreb: JAZU.
France Bezlaj, 1976: *Etimološki slovar slovenskega jezika I*. Ljubljana.
Marta Bjeletić, 2006: *Iskovrnuti glagoli*. Tipovi ekspresivnih preverbalnih formanata (na srpskom i hrvatskom jezičkom metarialu). Beograd.
Norbert Boretzky, 1975: Laryngaltheorie und innere Rekonstruktion – *Indogermanische Forschungen*. 80, 47–61.
Radosav Bošković, 1974: Povodom nekih toponima = Bošković, 1978: *Odabrani članci i rasprave*. Titograd. Str. 379–392.
Rada Cossuta, Franco Crevatin, 2005: *Slovenski dialektološki leksikalni atlas slovenske Istre (SDLA-SI) I*. Koper.
Georg Darms, 1978: *Schwächer und Schwager, Hahn und Huhn. Die Vr̥ddhi-Ableitung in Germanischen*. München.
ÈSSJ: *Ètimologičeskij slovarь slavjanskich jazykov I–*. Moskva 1974–.
Metka Furlan, 1990: Etimologija in besedotvorje. *Slavistična revija*, 38, 363–369.
– – 2003: Podaljšava – praslovanski izpridevniški besedotvorni vzorec. *Slavistična revija* 51/ Posebna številka = Zbornik referatov za trinajsti mednarodni slavistični kongres Ljubljana, 15.–21. avgusta 2003, str. 13–26.
Najden Gerov: *Rečnik na bъlgarskija ezik I–VI*. Fototipno izdanie. Sofija 1975–1978.
Zbigniew Gołąb, 1967: The Traces of Vr̥ddhi in Slavic. V: *To Honor Roman Jakobson. Essays on the occasion of his seventieth Birthday 11 October 1966*. Volume I. Hague – Paris. Str. 770–784.
Olav Hackstein, 2003: Zur Entwicklung von Modalität in Verbaladjektiven. V: *Indogermanisches Nomen. Derivation, Flexion und Ablaut*. Akten der Arbeitstagung der Indogermanischen Gesellschaft Freiburg, 19. bis 22. September. Hrsg. E. Tichy, D. S. Wodtko, B. Irslinger. Bremen. Str. 51–66.
HER: *Hrvatski enciklopedijski rječnik.* Zagreb 2002. http://oreh.pef.uni-lj.si/~markor/urbar/ceplez.htm
Martin E. Huld, 1984: *Basic Albanian Etymologies*. Los Angeles.
KLS: *Krajevni leksikon Slovenije*. I. knjiga: Zahodni del Slovenije. S sodelovanjem F. Planine in Ž. Šifrerja pripravil in uredil R. Savnik. Ljubljana 1968.
Alexander Kurschat, 1968–1973: *Litauisch-deutsches Wörterbuch I–IV*. Göttingen.
Jerzy Kuryłowicz, 1964: On the Method of Internal Reconstruction. V: *Proceedings of the Ninth International Congress of Linguistics*. Ed. H. G. Lund. The Hague – London – Paris 1964. Str. 9–36.
Winfred P. Lehmann, 1996: *Theoretical Bases of Indo-European Linguistics*. London – New York.
LIV, 2001: *Lexikon der indogermanischen Verben*[2]. Helmut Rix et al. Wiesbaden.
Aleksandar Loma, 2004: Ljubica Stankovska, Makedonska ojkonimija ... – *Onomatološki prilozi* 42, 481–490. (Recenzija)
Ranko Matasović, 2007: *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika* (Ponazoritvena gesla nastajajočega slovarja so bila na začetku leta 2007 dostopna na internetni strani zagrebškega Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje.).

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2008_Kongresna_1.pdf | DOST. 10/02/26 5.01

Manfred Mayrhoffer, 1986–2001: *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen I–III*. Heidelberg.
K. Mühlenbach, Janis Endzelin, 1923–1932: *Lettisch-deutsches Wörterbuch I–IV*. Riga.
OLA, 2000: *Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas. Serija leksiko-slovoobrazovatel'naja*. Vypusk 3. Rastitel'nyj mir. Minsk.
Fran Ramovš, 1997: *Zbrano delo*. Druga knjiga. Ljubljana.
Marko Razpet, 2007: *Kako se reče po cerkljansko*. Cerkno.
RSNJ: *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika II*. Beograd 1962.
RSGV: *Rečnik srpskih govora Vojvodine*. Sveska 1. Redaktor D. Petrović. Novi Sad 2000.
Ferdinand De Saussure, 1997: *Predavanja iz splošnega jezikoslovja*. Prevod B. Turk. Ljubljana.
SKI: *Leksikon slovenskih krajevnih imen*. Ljubljana1985.
Petar Skok, 1971–1974: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*. Uredili akademici M. Deanović i L. Jonke. Surađivao u predradnjama i priredio za tisak V. Putanec. Zagreb.
SP: *Słownik prasłowiański I–*. Wrocław – Warszawa – Kraków 1974–.
Izmail Ivanovič Sreznejevskij, 1893–1903: *Materialy dlja slovarja drevnerusskogo jazyka I–III*. Sanktpeterburgъ.
SSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika I–V.* 1970–1991. Ljubljana: SAZU.
Ljubica Stankovska, 2002: *Sufiksite -jь, -ьjь, -ъ vo makedonskata toponimija*. Prilep.
Bogoslav Šulek, 1879: *Jugoslavenski imenik bilja*. Zagreb.
Henrik Tuma, 1924: Vocabolario botanico latino-sloveno. *Studi Goriziani* II, 159–194.
Max Vasmer, 1986–1987: *Ètimologičeskij slovarъ russkogo jazyka I–IV*. Perevod s nemeckogo i dopolnenija člena-korrespondenta AN SSSR O. N. Trubačeva. Izdanie vtoroe, stereotipnoe. Moskva.
Vojmir Vinja, 1993: Etimologija danas. V: *Etimologija. Referati sa Znanstvenog skupa o etimologiji održanog 4. i 5. lipnja 1987. u Zagrebu*. Zagreb. Str. 9–18.
Alois Walde, J. B. Hofmann, 1938: *Lateinisches etymologisches Wörterbuch* von A. Walde. 3., neubearbeitete Auflage von J. B. Hofmann. Erster Band A–L. Heidelberg.

Summary

Internal and External Reconstruction in Slavic Etymology

In order to make qualitative progress in Slavic etymology, it is important to gather data and arguments by using two methods concurrently, namely, internal and external reconstructions. Each of them has its own area of application with regard to the language system, which is the subject of etymological research (e.g., Slovene → Proto-Slovene → Proto-Slavic ...). Both of them are always applied after the use of the comparative method, however, the area of application of the internal reconstruction is with regard to the area of application of the external reconstruction always a closed system with a limited number of linguistic information. Internal reconstruction is a method of restoration and interpretation of the system by comparing and reconstructing the data inside it. External reconstruction is, however, a method of restoration and interpretation of the same system by comparing and reconstructing data gathered from comparison of vertically related languages (e.g., Slovene versus Lithuanian). The external data are essential for the evaluation of interpretation achieved by using the internal reconstruction (e.g., Proto-Slav. **rъdrъ* (Gk. ἐρυθρός) ← **rьdrъ* (Russ. dial. *rëdryj*)). Without constant application of external reconstruction, i.e., without constant addition of data and arguments from other non-Slavic Indo-European languages, Slavic etymology would have much more limited possibilities of interpretation.